

Izlagачi koji se ne pripremaju iz želje za prirodnošću griješe upravo u tome – u izlaganju nije cilj prava spontanost jer govor pred masom nepoznatih ili polupoznatih ljudi s istaknutog mjesta ne može biti obična, prirodna, spontana pojava. To treba vježbati, za to se treba pripremiti.

Kad bi izlagачi znali koliko mogu postići dobrim izlaganjem na znanstvenim i stručnim skupovima, a koliko štete i sebi samima i struci, odnosno području kojim se bave ako je izlaganje puko čitanje ili nepripremljeno govorenje, vjerojatno bi uz odluku da sudjeluju na kakvom skupu odlučili i da se dobro pripreme za izlaganje. Ako odluče što će reći i zašto baš na skupu, trebaju se uvjeriti i da ih netko hoće i može slušati i da mu trebaju njegove obavijesti.

S a ž e t a k

Zrinka Babić, Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 82.085.1:801.4:061.3, stručni članak, primljen za tisak 8. siječnja 1986.

Lecturer and the Audience at Time Variance with Each Other

The author describes changes in the communication process between reporters at professional and scholarly conferences and their audience depending upon the presentation style: straight reading, memorized reading, impromptu speaking, speaking with the aid of notes etc.

NAUCI TREBAJU ČINJENICE, A NE EMOCIJE

Pavle Ivić

U broju 1 ovoga godišta Jezika izašao je članak *Razvoj književnog jezika po Pavlu Iviću*, čiji autor Dragutin Raguž negoduje zbog mog priloga *L'évolution de la langue littéraire sur le territoire linguistique serbo-croate*, objavljenog u *Revue des études slaves* 56/3, 1984. Značaj teme, netačna obaveštenja o mojim shvatanjima i obaveza prema uglednom francuskom časopisu čiji su urednici i saradnici predstavljani u krivom svetlu nalažu mi dužnost da odgovorim. Činim to nerado jer se moram osvrtnati na tekst koji je vredan pažnje jedino po tome gdje je izašao. Odgovaram, dakle, časopisu i njegovim čitaocima, a ne svom loše raspoloženom kritičaru.

Najmarkantnija odlika polemičara Dragutina Raguža je što veoma često pripisuje oponentu gledišta koja nisu njegova.

Str. 25. „To je sve u skladu s Ivićevim idejama da među štokavcima nema etničkih Hrvata.” Takvu ideju nikad nisam izrekao, ona mi je potpuno tuđa. Ona je netačna i kad je reč o vremenima do nacionalne integracije Hrvata u 19. veku, a uz to sadrži i zabludu u pogledu pojmova „etnički” i „narod”. Razume se, svi su Hrvati, uključujući tu i milione Hrvata štokavaca, „etnički Hrvati”. Raguž očito veruje u neki imanentan, rasni etnicitet i ne smatra etničku pripadnost promenljivom istorijskom kategorijom, pa to svoje shvatanje nehotice pripisuje meni. Svoje tvrđenje on ponavlja u zaoštrenoj, karikaturnoj formi na str. 26:

„U konstrukciji po kojoj nema Hrvata među štokavcima . . .”

Str. 30. „... zašto se onda čuditi tim razlikama [između varijanata srpskohrvatskog književnog jezika – objašnjenje P. I.] koje su preživjele?” Opet stav dalek od moga. Nikad se nisam „čudio” tim razlikama, nego sam se trudio da uđem u njihovu logiku i pokažem njihovu genezu. Kad bi Raguža interesovala nauka, on bi pokušao da utvrdi jesu li tačna moja objašnjenja, a ne bi pričao o nekakvom čuđenju.

Str. 30. „... Ali zašto ukinuti baš sve razlike? U ime čega?” Slažem se, i ja tako mislim. Nevolja je samo u tome što su te besmislene ambicije meni pripisane.

Evo kako je na str. 23 prošao istaknuti francuski slavist Michel Aubin: „Dokazivanjem nepostojanja svijesti o hrvatskoj pripadnosti mnogih pisaca bavi se i M. Aubin, priređivač ovoga specijalnoga broja (zar je onda taj broj mogao drukčije izgledati?), koji malo dalje po starom zapadnom običaju prebire slavenski svijet kao kakvu emulziju, gdje se dobrim dijelom još uvijek bave slavenstvom analizirajući ideje Jurja Kržižanića ili u najboljem slučaju sveslavensku uzajamnost 19. st.” Ragužev stil i ton zaista su novina u sredini inače ponosnoj na svoju kulturu ophođenja, sredini u kojoj se dobro zna da pomanjkanje pristojnosti pada na teret nosioca tog obeležja, a ne njegovog sagovornika.¹ U ovom slučaju neuljudnost ima zadatka da maskira neopravdanost primedaba. Profesor Aubin se u članku *Dva izraza slavenskoga osjećaja u 16. st.*, naravno, ne bavi „dokazivanjem nepostojanja svijesti o hrvatskoj pripadnosti mnogih pisaca”, nego veoma studiozno istražuje dva vida i pravca slovenskog izjašnjavanja kod raznih autora – opšteslovenskog u jednim slučajevima, a južnoslovenskog u drugim. Sve je tu jasno i precizno, nema ničega što bi ličilo na Raguževu emulziju. Još više iznenađuje njegovo zgražanje nad onima koji analiziraju ideje Jurja Kržižanića ili „u najboljem slučaju” sveslavensku uzajamnost u 19. veku. Iskreno priznajem da nisam slutio da postoje ljudi toliko alergični na svaki pogled širi od vlastitog dvorišta.

Jedan od klasičnih načina iskrivljavanja oponentovog stava je sečenje citata.

Str. 18. Navode se moje reči: „Nijedan autor nije prihvatio drugi dijalekt kao svoj.” Na str. 21 čitamo: „Spomenut će Ivić da u 18. st. nije bilo slučaja da je neki pisac uzeo za svoj neki drugi dijalekt, ali je ‘zaboravio’ spomenuti da je to učinio već Bartul Kašić.” Tu je u stvari Raguž, i to dvaput, „zaboravio” navesti ključne reči moje rečenice, koja u celini glasi: „Nijedan autor, *osim ako je promenio mesto življenja* [istaknuto sada – P. I.], nije usvojio dijalekt neke druge oblasti.” Reči koje je Raguž izostavio uneo sam imajući u vidu upravo Kašićev slučaj.

Na str. 19 Raguž počinje pasus citatom mojih rečenica: „Navodi se obično prisutnost *e* za *o* u zbirnim brojevima (*četvero* za *čtvoro*) i akcenat nekih kategorija. Najznatnija je razlika konstrukcija tipa *kuću se vidi*, nedavno uvedena u književni jezik u Hrvatskoj.” Zatim se on obara na mene zato što „ne spominjem” mnoge druge razlike, među njima i one u pogledu refleksa jata, deklinacije brojeva, frekventnosti oblika *nova*, *novu* prema *novog*, *novom* i sudbine glasa *h*. Čitaocu ostaje da se čudi kako sam mogao tako dalekosežno minimizirati razlike između varijanata današnjeg srpskohrvatskog književnog jezika. U stvari, Raguž je od čitaoca sakrio moju rečenicu koja prethodi citiranima: „Gramatičke i glasovne razlike između zapadne varijante i jezika *Karadžićeve zrelosti* [podvučeno sad – P. I.] jesu neznatne.” Prema tome, Raguževu nabranje osobina je bespredmetno – osim ako je imalo cilj da dovede čitaoca u zabludu. Osobine iz njegovog spiska obuhvaćene su mojim konstatacijama u daljem izlaganju da neke razlike između današnjih varijanata proističu iz drukčijeg izbora među formama kod kojih je Karadžić dopuštao dvojstvo i da su Hrvati radije birali arhaičniji oblik, a Srbi onaj koji odražava noviji razvoj u štokavskim govorima. O svemu tome Raguž ni reči. Njega ne zanima razjašnjavanje pojava, nego ocrnjivanje. Nemoguće je da je on sam bio u zabludi, suviše je toga prečutao – izostavio je relevantne delove teksta i *ispred* i *iza* odlomka koji je citirao. Čitaoci Jezika imaju dobre razloge da se ljute na njega.

¹ Osećam se dužnim da ne pređem ćutke preko čudne, nestrpljive nekorektnosti prema uredništvu RES. Umesto priznanja jednom od najuglednijih slavističkih časopisa što je temama iz našeg prostora posvetio ceo jedan broj, uzvraća se neočekivanim pitanjem: „Čemu takav specifičan broj?” (str. 16). Što je najneobičnije, pitanje dolazi od čoveka koji je bio lektor u Parizu i morao bi znati za ogroman porast interesovanja za jugoslavistiku u Francuskoj. Izriče se zamerka što broj ne daje kompletnu panoramu (kao da je to moguće) i prebacuje se uredniku što ne spominje od koga nije dobijena tražena saradnja, iz čega sledi da je D. R. nepoznato da se u takvim prilikama imena ne navode iz pažnje prema onima koji nisu mogli poslati prilog. Pogotovu je neosnovano činiti bilo kakve aluzije ili podmetati sumnjive namere ličnosti priređivača navedenog broja RES, iza koje stoji posvedočena savestnost jugoslaviste najviše naučne ozbiljnosti.

Na str. 22 navedene su moje rečenice: „Književnost katolika srpskohrvatskog jezika danas pripada hrvatskoj kulturnoj baštini. Često joj se daje ime hrvatske književnosti, naziv opravdan naknadnim razvojem . . . Kada se danas kaže za jednog autora 16. st. iz Dubrovnika kao što je Marin Držić da je hrvatski pisac, ne treba zaboraviti da je riječ hrvatski uzeta u posebnom značenju. Držić nije mogao ni zamisliti da će ga nekoliko stoleća po njegovoj smrti zvati Hrvatom.” Slede Raguževe refleksije: „Zgodno upozorenje francuskoj publici – toga Držića, a naravno i ostale hrvatske pisce iz njegova Dubrovnika, zovu neki hrvatskim,² ali vam, znate, to nije isto kao npr. Krleža. Trebalo je da Pavle Ivić rekne za koga je tu oznaka hrvatski u posebnom značenju i reći možda genezu takvoga mišljenja od njegova imenjaka Pavla Popovića.” Ovde nije bitna geneza moga mišljenja, već da li ono odgovara činjenicama. Uostalom, ja nemam šta da krijem. To mišljenje ne potiče iz lektire Pavla Popovića, već iz pročitavanja edicije JAZU *Stari pisci hrvatski*, tog dragocenog, nezaobilaznog izvora za istoriju jezika. Raguževa tirada ima za cilj da odvede čitaoca od povesnih činjenica i od argumenta koji je Raguž prikrilo. Na mestu gde je on prekinuo citat sledi moja konstatacija da se u opusu Marina Držića ime Hrvat pojavljuje samo u jednom kontekstu: u izvornoj verziji *Dunda Maroja* postoji ličnost Gulisav Hrvat, jedna od onih čiji govor, neobičan Dubrovčanima, služi kao izvor smeha (čitaoca će možda zbuniti taj podatak; u scenskim izvedbama čuvene Držićeve komedije te ličnosti odnekud nema). Jasno je da Držić Dubrovčane nije smatrao Hrvatima, a lako je onda shvatiti i zbog čega reč *hrvatski* primenjena na Držića nema sasvim isto značenje kao kad se govori o Krleži. Međutim, Raguž, prečutavši sve ovo, likuje: „Ali čim ga ne treba zvati Hrvatom, kao da Ivić ima zgodniji prijedlog.” Opet nekorektan potez, „prljava igra”, kako bi to rekli sportisti. Očito je šta mi se želi podmetnuti, iako za to nisam dao nikakvog povoda. Zato ću reći glasno: Držić je sebe smatrao Dubrovčaninom, a ne Hrvatom ili Srbinom. Neumesno je dalekim vremenima nametati naše današnje podele. Ta su vremena imala svoje, drukčije.

Str. 22. „Prešućivanjem se služi Ivić i govoreći o povijesti tiska 'na srpsko-hrvatskom jezičnom području', spominjući prve tiskane knjige u Zeti, a ni riječi o hrvatskom tisku, i to u vrijeme kada je upravo godinu dana prije na Sorbonnei (prije objave Ivićeva priloga) organiziran simpozij u povodu petstote obljetnice hrvatskoga prvotiska.” Prečutkivanje tu nije na mojoj strani. Raguž je propustio da saopšti u kojem kontekstu ja pominjem prve knjige štampane u Zeti i dalju sudbinu štampanja liturgijskih knjiga za srpsku crkvu. Kod mene nije reč o nekakvom proslavljanju tekovina, već naprotiv o opadanju kulturne delatnosti kod Srba posle osmanlijskog osvajanja. „Istorija je krenula inverznim tokom”, stoji tamo, a zatim sledi ilustracija: „Istorijat štampanja prvih knjiga je naročito poučan.” Zeta, u kojoj je od 1494. do 1496. štampano nekoliko knjiga, pala je odmah zatim pod Turke. Sa štampanjem je išlo vrlo teško u 16. v., da bi se u 17. v. objavila samo jedna knjiga, posle koje je nastala fatalna pauza duga skoro celo jedno stoleće. Hrvati, srećom, ipak nisu prošli tako tragično, pa se zato i ne pominju u tom kontekstu.

Str. 31: „A formulacija po kojoj je Dubrovnik 'imao fizionomiju neke vrste srpskog Honkonga', str. 322, navodi nas na pomisao da Ivić ima već formuliran nacrt ugovora o Dubrovniku, po uzoru na ugovor o Honkongu koji će biti vraćen Kini.” Ove završne

² U članku *Dubrovnik – glavna luka Srbije*, Politika 1–3. maj 1965.

reči vrhunac su i kruna Raguževog napisa. On je opet skrio od čitalaca o čemu je reč. Kod mene stoji: „Kroz dubrovačku luku obavljao se veći deo vanjske trgovine Srbije, što je Dubrovniku davalo fizionomiju neke vrste srpskog Hongkonga.” Reč je, dakle, o robnom tranzitu i paralelizam s današnjim Hongkongom sasvim je jasan. Starim Dubrovčanima je slovensko-romanska dvojezičnost omogućavala da budu jednako uspešni u balkanskoj karavanskoj trgovini i mediteranskoj pomorskoj, kao što danas Hongkongu dobro dolazi vladanje dvama jezicima, kineskim i engleskim. Moja je rečenica odjek konstatacije hrvatskog historičara Grge Novaka, dugogodišnjeg predsednika JAZU, koji je istakao da je u ono vreme „Dubrovnik bio velika, glavna i možemo kazati jedina luka Srbije, a dubrovačka mornarica crpila je . . . glavni izvor svoje upotrebe u velikoj srpskoj državi”.² Ipak, moja se formulacija razlikuje od Novakove nekolikim ogradama, nimalo slučajnim. Poređenje sa Hongkongom podvlači da Dubrovnik *nije* pripadao srpskoj državi, a reči „što mu je davalo fizionomiju” (a ne „bio je”, kao kod Novaka) i „neke vrste” unete su da relativiziraju tvrdnju, jer *slične* stvari ipak nisu *jednake*. Raguž možda nije upućen u ekonomsku istoriju Dubrovnika, ali mu mora biti poznato da nikad nisam tvrdio da su stari Dubrovčani imali srpsko opredeljenje, a i to da sam dosta puta ponovio da dubrovačka književnost čini deo hrvatske kulturne baštine. Zna on to sve, pa ipak je dopustio sebi onu nimalo bezazlenu „duhovitost” o nacrtu ugovora. Jeftina retorika odvela ga je u čin koji ima svoje ime u moralnom kodeksu ljudi i u zakonskim kodeksima svih zemalja.

Raguž ne poštuje faktografiju i kad nije u pitanju tačnost prenošenja mojih shvatanja.

Na str. 19 on uzvikuje: „Kakav samo visok zahtjev hrvatskome jeziku 18. st. za priznavanje njegove standardnosti!” To povodom mog izlaganja u kojem je pokazano da jezik pisaca 18. st. nije posedovao nijednu od triju značajki koje je za standardne jezike postulirao Dalibor Brozović (nezavisnost od narodnih dijalekata; dosledna normiranost; održavanje internacionalne civilizacije, a ne etničke). To je za Raguža visok zahtev. A kako bi izgledao nizak? Šta bi se *manje* moglo tražiti? – Na str. 20 on se vraća na istu temu tvrdeći da Ivić „ne daje nikakvih uvjerljivih dokaza . . . nepostojanju . . .” [standardnog jezika u 18. st. – objašnjenje P. I.]. Dokaze sam dao, a zašto su oni Ragužu neuverljivi, on nam nije rekao.

Na istoj strani on nastavlja: „Jer koliko samo različitosti ima u ukupnosti hrvatskoga ili srpskoga jezika danas, ali to Iviću ne smeta da u njemu vidi jedinstven standardni jezik, ali u 18. st. nikako. Da, on priznaje varijante, ali za 18. st. govori o različitim književnim dijalektima, ili idiomima. Današnje on razlike umanjuje i ne daje im onu važnost kakvu daje razlikama u 18. st. u hrvatskome slučaju.” Iz ovog proizlazi da su današnje različitosti uporedive s onima u 18. st. Ako Raguž zaista misli što govori,³ mora mu se reći da nema pojma o predmetu. Od 18. stoleća do danas prevaljen je ogroman put. Raspon regionalnih razlika na celom srpskohrvatskom prostoru sada je daleko uži nego tada u krugu katolika štokavaca (on sam na str. 20 priznaje da je „danas . . . raznolikost oblika, neujednačenost u jeziku manja nego u 18. st.”), ali od ovog kvantitativnog kontrasta još je mnogo važniji onaj kvalitativni. U potpunosti su zadovoljeni prvi i treći Brozovićev

³ Na str. 22 on govori drukčije: „umjesto *nekoliko književnih jezika* (kurziv P. I.) i književnosti trebalo je stvoriti, odabrati nešto zajedničko, općeprihvatljivo”. Takvo stanje, dodaćemo, trajalo je sve do ilirskog pokreta; on je i došao kao odgovor na taj izazov.

uslov, a drugi na način tipičan za standardne jezike s varijantama: najveći deo jezičnog materijala obuhvaćen je striktnim normama, a dvojstvo postoji u određenim primerima i kategorijama primera, za razliku od haotične oscilacije u predstandardnom razdoblju.

I osvrt na tvorbene razlike na str. 20 iznenađuje autorovom neobaveštenošću. Od četiri njegova primera za takve razlike jedan je potpuno promašen. On začudo misli da se u Srbiji govori *učiteljka*, a ne *učiteljica*. Uostalom, ni odnos *prozorčić* – *prozorče* nije dobro prikazan. U Srbiji su obična oba oblika.

Kad argumentira, Raguž se prema činjenicama odnosi površno, olako se poigrava rečima, a njegovi argumenti proklizavaju. Oponentova tvrđenja najčešće se popraćaju zlovoljnim ili podrugljivim primedbama koje se ne tiču suštine stvari.

Povodom mojih zapažanja o pojavama koje povezuju pismenost srednjovekovne *bosanske crkve* sa srpskom, Raguž na str. 17 izjavljuje: „Ni spomena o glagoljici u Bosni i Humu, ni spomena o vezama sa zapadnom crkvom.” On odnekud veruje da glagoljica u Bosni i Humu svedoči o nekakvom hrvatskom uticaju, iako je očito da su malobrojni spomenici upotrebe glagoljice u Bosni i Humu (*i Srbiji*, uostalom) relikti ranijeg stanja. Ćirilica je u svim tim oblastima zauzela mesto starije glagoljice. Od veza srednjovekovne pismenosti bosanske (= „bogumilske”) crkve sa zapadnom crkvom nijedna nema onaj fundamentalni karakter koji imaju sponse s pismenošću istočne crkve spomenute u mom članku (ćiriliska azbuka i ustrojstvo sakralnih tekstova). Uz to su dva najvažnija glagoljska spomenika za koje se pretpostavlja da su nastali u Bosni ili Humu – Mihanovićev i Grškovićev apostol – tekstovi sastavljeni prema obredu istočne crkve i za njene potrebe, kako je to utvrdio još Vatroslav Jagić.

Na str. 18 Raguž govori o mom neprihvatnju „identifikacije bosančice kao zasebnog tipa pisma” (kod mene stoji *alphabet spécifique*) i pobija me citiranjem Petra Đorđića koji „utvrđuje da su morfološke inovacije u brzopisu koje su se javile u pismenosti pripadnika zapadne crkve tolike i takve da mogu činiti posebnu varijantu ćirilskog brzopisa”. Raguž se drži kao da je tim citatom sahranio moje gledište. Međutim, Đorđićevo mišljenje je u skladu s mojim. Ni on u „bosančici” ne vidi zaseban alfabet, uporediv sa glagoljicom, ćirilicom i latinicom, pa čak ni „varijantu ćirilice”, već samo „varijantu ćirilskog brzopisa” [kurziv P. I.].

Na str. 23–24: „Ali će se opet [profesor Aubin] potruditi da pokaže da Zlatarić, iako svoj jezik zove hrvatskim, to čini samo da ’ugodi Zrinskomu’”. Čitaoca ovo može zbuniti (kakve veze ima Zlatarić sa Zrinskim, i s kojim Zrinskim?), ali kod Aubina je sve jasno i uverljivo: „U posveti svog prevoda *Elektre* . . . Zlatarić označava svoj jezik kao hrvatski. Ali on to čini zato da bi odao počast onome kome je delo posvećeno, banu Hrvatske Jurju Zrinskom.” Pesnikov brat Mihovil je u to vreme služio kao oficir pod banovom zastavom. Sve je to odavno poznato. Još 1888. pisao je hrvatski filolog Tomislav Maretić „da je Zlatarić samo iz kurtoasije prema *hrvatskomu* velikašu Đurđu Zrińskomu mogao reći: ’stavih se za tijeń s jednakom požudom učiniti *hrvatsku* Grkińu Elektru Sofoklovu’. Da je to bila samo kurtoasija, to se vidi iz riječi: ’spjevańa od vrijednih Latina i Grka, koji Vam i u *Vaš hrvatski jezik govore*’ ” (kurziv svuda T. M.).⁴ Zrinski je kurtoazno i odgovorio, pismom na latinskom jeziku, u kojem javlja Zlatariću da je najzad pro-

⁴ Rad JAZU LXXXIX, Zagreb 1888, str. 239.

čitao njegovu knjigu („libellum quendam Dalmatico idiomate conscriptum”).⁵ Svoja razmišljanja o ovome Maretić je zaključio rečima: „Meni se sve čini, ako se i tumače navedena mjesta onako, kako čini g. Broz [koji u tim mestima vidi potvrdu da su „još u drugoj polovini XVI vijeka zvali i Dubrovčani svoj jezik hrvatskim”], to ništa drugo ne znači, nego da je Zlatarić *jedini* [kurziv T. M.] dosad poznati stari Dubrovčanin, koji hrvatsko ime onako upotrebljava.”

Str. 25: „A o tome jesu li se Dubrovčani ili ostali štokavci osjećali Hrvatima, jesu li bili Hrvati, treba li navoditi dokaze? Dokaza ima direktnih i indirektnih. Indirektnih više svakako jer u povijesti su ljudi imali pametnijega i prečega posla, kao i danas, nego ostavljati pouzdan podatak o svojoj etničkoj ili nacionalnoj pripadnosti. Ta i Petar se odrekao Isusa kad je zagustilo.” Ako su ljudi zaista imali pametnijeg i prečeg posla, zašto su tako česta slovenska i ilirska izjašnjanja kod pisaca iz mletačke Dalmacije i iz Dubrovnika, zašto su bosanski fratri rado isticali svoje bosanstvo, a slavonski pisci 18. v. svoju slavonsku pripadnost? I zašto je, najzad, hrvatsko ime obilato zastupljeno kod pisaca čakavaca, ali ne i kod Dubrovčana? Poređenje sa svetim Petrom, koji se „odrekao Isusa kad je zagustilo”, zvuči zabavno, ali je uverljivo samo dok ga se ne dotakne analiza. Od koga su to Dubrovčani krili svoje hrvatstvo? Svakako ne od Mlečana, jer su autori iz mletačke Dalmacije slobodno izražavali svoja hrvatska osećanja. Uostalom, mletačka dominacija je trajala u Dubrovniku samo do 1358. godine. Iz tog doba nema odande pomena hrvatskog imena, kao što ga nema ni iz vremena od 1358. do 1526, dok je Dubrovnik bio pod vrhovnom vlašću hrvatsko-ugarskog kralja. Od tada pa sve do pada Republike Dubrovčani su priznavali sultanovu vrhovnu vlast. „Zagustilo je” nije trajan glagol, ali možda je pod takvim okolnostima stalno bilo „gusto”? Ipak, onih nekoliko hrvatskih izjašnjanja u Dubrovniku pada upravo u to doba. Što je još gore, iz tog vremena potiču česte panslavističke tirade („od naše strane tja do mora Ledenoga” itd. itd.). Da su se zaista interesovali za pisanje dubrovačkih literata, Turcima bi sveslovenstvo moralo izgledati ideološki kudikamo opasnije nego hrvatstvo. U najžešće neprijatelje turske imperije ubrajale su se Poljska i Rusija, u koje su upirali oči dubrovački panslavisti. Uostalom, ko bi mogao sprečiti dubrovačke Hrvate da dadu oduška svojim rodoljubivim osećanjima u rukopisima koji Turcima nikad neće dospeti u ruke? I zašto nema nijedne vesti o tome da je iko od onih malobrojnih autora koji su pominjali hrvatsko ime imao zbog toga neprilika? Ili da je sama Republika imala neprilika s Turcima? A čega su se, opet, plašili slavonski pisci 18. v. kad su „krili” svoju hrvatsku pripadnost? Slavonija je tada uveliko bila politički povezana s Hrvatskom. Od Raguževog objašnjenja o strahu kao inhibitoru hrvatskog izjašnjanja ne ostaje ništa.

Pošto je na str. 25 naveo moju konstataciju „Standardni jezik Hrvata dakle konstituirao se s malim zakašnjenjem u odnosu na Srbe”, Raguž dodaje: „U Ivićevoj interpretaciji drugo se nije moglo ni očekivati: one mase katoličke štokavske, bez nacionalne svijesti, bez kulturnoga identiteta, nisu mogle to napraviti, nego samo slijediti ono što im je ponuđeno. I jasno da su malko u zaostatku.” Tu moj kritičar ide za nekom svojom uvredenošću umesto da bolje pogleda šta sam napisao: „lako zakašnjenje” je proizašlo iz terminoloških kolebanja izazvanih Šulekovim masovnim uvođenjem inovacija, od

⁵ P. Budmani, *Djela Dominka Zlatarića*, Stari pisci hrvatski, knj. XXI, Zagreb 1899, str. XXV.

kojih mnoge nisu imale uslova da budu trajno prihvaćene. Tek kad se oko 1880. to previranje stišalo, ustaljen je jezički standard u Hrvatskoj.

Na str. 29, nakon citiranja moje rečenice „Kada je od dva uobičajena sinonima jedan u upotrebi u Srbiji, drugi se preferira [u časopisu Jezik], s različitim argumentima”, Raguž dodaje: „Pa ne znam zašto bih od 'dva uobičajena sinonima' od kojih je jedan uobičajen u Srbiji preporučio taj ako je onaj drugi uobičajen u Hrvatskoj?” Raguževi argumenti tuku mimo cilja. Reč je o tome da se *sistematski* preporučuju sinonimi koji razdvajaju (s različitim obrazloženjima, koja, kad se slučajevi ponavljaju i nagomilavaju kroz dve decenije, ne uspejaju više da maskiraju pobude), i da su uvek u pitanju sinonimi koji koegzistiraju u samoj Hrvatskoj (Jezik se ne bavi rečima i formama koje se upotrebljavaju samo izvan te republike). Raguž kaže da sve ovo tvrdim bez dokaza. Da li bi Jezik prihvatio da objavi moj mali elaborat o toj temi, sa statističkim pregledom slučajeva?

Moram se izviniti čitaocima što sam se toliko zadržao na primerima polemičarevog postupka. Izdašno sejući zabune, on me primorava da ih otklanjam kako ne bi izgledalo da nemam odgovora na njegove zamerke. Nije moja krivica što uredništvo Jezika nije bilo srećnije ruke u izboru autora osvrta na moj članak. Odgovorio sam na većinu zamerki. Da ne bih suviše odužio, ostaviću manji deo po strani (ali ako to uredništvo zaželi, rado ću se i na njih osvrnuti). Uz put je, ipak, osvetljeno i dosta činjenica. Vreme je da se pozabavimo dvama središnjim pitanjima, jednim istorijskim i jednim aktuelnim.

Iza malopre navedenih rečenica na str. 25 Raguž nastavlja: „A navoditi dokaze [da su „se Dubrovčani i ostali štokavci osjećali Hrvatima”] zbog Ivićevih sumnja i fantazija, pod kraj 20. st., izgleda i suludo i nepotrebno.” Raguž se nervira i žesti, očevidno ne slučajno. Već smo videli da on priznaje da „indirektnih” dokaza (tj. takvih koji nisu dokazi) ima više nego direktnih, a njegova objašnjenja zašto je tako malo direktnih pokazuju se neodrživim. U čemu je onda stvar?

Obratimo se jednom autoritativnom izvoru, natuknici *Hrvati*, odeljku *Ime*, u Enciklopediji Jugoslavije 4, Zagreb 1960, str. 37. Autor je poznati slovenački istoričar Bogo Grafenauer. Ključni iskazi su sledeći:

„Počevši od XI st. ustaljuje se ime H. u širem opsegu samo kod dijela današnjih Hrvata (u Dalmaciji do Gvozda; dalje na sjever prostire se Slovinje) . . .”

„U XV st. se ime Hrvat – naporedo s bježanjem dijela hrvatskog plemstva ispred turskih osvajanja iz Primorja prema sjeverozapadu – počelo širiti prema Kupi i kasnije prema Savi i sjeverno od nje na dijelove nekadašnjeg Slovinja . . .”⁶

„svoj današnji opseg i značenje [ime Hrvat] dobilo je za hrvatskog narodnog prepoda u XIX st.”

To su osnovne činjenice, tu su ocrtane najvažnije etape zbivanja. Jasno se uočava prvobitno trojstvo kasnijeg hrvatskog područja: čakavci sa hrvatskim imenom, koje je bilo rašireno i kod velikog dela štokavaca ikavaca u predelima bližim moru, kajkavci sa

⁶ O prelomnom trenutku toga procesa svedoči M. Kombol u knjizi *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, 2 Zagreb 1961, str. 219: „Još se doduše drže neko vrijeme stari pojmovi i nazivi: *slovenski* ili *slovinški* . . . za područje sjeverno, a *hrvatski* za područje južno od Kupe, a kako je prvo u jezičnom pogledu domovina kajkavštine, označuje se imenom „slovenski” ili „slovinški” u ovo doba kajkavština, dok se naziv „hrvatski” upotrebljava za staro hrvatsko područje južno od Kupe, sada već jako preplavljeno štokavštinom . . . No već Belostenec u propovijedima i Baltazar Milovec u *Dušnom vrtu* (1664) nazivaju svoj jezik hrvatskim . . .”

slovenskim imenom, i većina štokavaca, s regionalnom svešču, koja se kod učenijih ljudi udruživala sa slovinskom ili ilirskom. U toj svetlosti ne mogu nas iznenaditi podaci kao što su:

„Prigovoriti će tko, da Slavonci nezovu svoj jezik hrvatskim nego slavonskim ili šokačkim. To je istina, nu jamačno ga ni srbskim nezovu.” (Bogoslav Šulek, *Srbi i Hrvati*, Neven, Zagreb 1856, br. 8, str. 240).

„Sinci! sila nam je da budemo Hrvati, i to valja biti, ako ne ćeš da te mnogi progone, premda ni mi u djetinjstvu, ni naši oci, ni naši djedovi, nijesmo znali za to ime.” (Biskup Mato Vodopić, po svedočenju kanonika Ivana Stojanovića u predgovoru knjige: Ivan Hristijan v. Engel, *Povijest Dubrovačke Republike*, Dubrovnik 1903, str. 9).⁷

„Prije se stanovništvo [u tuzlanskom kraju] dijelilo na „Turke”, „Srbove” i „katolike”. Na zemljopisnim kartama pisalo je, na pr., Lukavac turski i Lukavac katolički, Smoluća srpska i Smoluća turska. Danas je izraz katolički zamijenjen izrazom hrvatski, a turski – muslimanski.” (Ivan Brabec, *Fonetske osobine govora u tuzlanskom kraju*, Pitanja književnosti i jezika, IV i V, sveska B, Sarajevo 1957–58, str. 45).

Raguž tvrdi (na str. 17) da je svojim pariskim člankom „internacionaliziran problem”. Meni se čini da problema nema. Postoje činjenice i postoji alergija, iracionalna i nepotrebna kao svaka alergija.

Veoma mi je žao što na sve ovo nije podsetio koji hrvatski kolega. Žalim i što sam ja to morao učiniti. Napadnut sam, izvrnut ruglu, nateran da se izjašnjavam.

Sada je čitaocu svakako jasno zašto ne mogu nazvati Hrvatima katolike srpskohrvatskog jezika iz doba pre nacionalne integracije, osim kad je reč o onima koji su u dato vreme stvarno imali hrvatsku svest. Jednostavno, „katolici srpskohrvatskog jezika” jedini je zajednički nazivnik, jedini prikladan termin.

Razumljivo je i to zbog čega su se svi katolici srpskohrvatskog jezika u doba formiranja nacija okupili u jednu naciju, hrvatsku. Oni su imali dva zajednička atributa od odsudne važnosti: uglavnom isti jezik i istu veru. Stoga je nacionalna integracija u doba

⁷ Dubrovnik ovde zahteva poseban osvrt. Njegovi su stanovnici nosili u sebi gorljiv dubrovački patriotizam, podržan lepotom, bogatstvom i nadmoćnom kulturom Grada. Učeni ljudi su gledali i šire, otuda slovinska i ilirska izjašnjavanja, a takođe i hrvatska. Dobro je poznato na koje pisce i na koje njihove reči se odnosi ovo poslednje (v. npr. Ivan Bošković, *Postoji li „dubrovačka” književnost?*, Kritika br. 8, Zagreb, Matica hrvatska, 1969, 560–582). Iz 16. v., uz već pomenute Zlatarićeve izjave, ovamo spadaju Vetranovićeve pohvala Dubrovčanima koji su „natekli u slavi” ne samo Dalmate, već i „sve Hrvate skupivši jednaga” i Nalješkovićeve poslanice književnicima sa dalmatinskih otoka Brtućeviću, Hektoroviću i Vidaliju, u kojima se u hrvatski kontekst stavljaju pre svega adresati. Najzad, iz početka 19. v. imamo Bruerevičev prekor Dubrovčanima što se lako odriču hrvatske starine. Ma kako se interpretirali ti pasaži – a mogu se interpretirati na razne načine – njihov broj ostaje veoma nizak u poređenju s ogromnošću pismene zaostavštine Dubrovnika iz doba Republike. (Naravno, ovde nisu relevantne još malobrojnije, ali eksplicitnije izjave autora a koji nisu bili Dubrovčani, takvih kao Ivan Vidali ili Bernardin Pavlović.) Ne treba preценjivati ni povremeno označavanje dubrovačkog govora imenom *lingua serviana* (ili *sermo servianus*, *lingua rassiana* itd.). Branislav Nedeljković u članku *Nekoliko podataka o našem jeziku iz arhiva Dubrovačke Republike*, Istorijski časopis 29–30 (1982–83), 101–115, navodi oko šezdeset dokumenata gde se javlja takvo jezičko ime; upor. i P. Kolendić, *Ko je priređivač beogradske „Raja duše” (1567)*, Zbornik istorije književnosti Odeljenja literature i jezika, SANU 2, 1961, 65–75, i P. Ivić, *O značenju izraza lingua serviana u dubrovačim dokumentima XV–XVIII veka*, Zbornik za filologiju i lingvistiku 12, 1969, 73–81. Pridev „srpski” (mnogo ređe „raški”) odnosi se uvek na jezik, a ne sam etnikum, i ne javlja se u književnosti, već uglavnom u službenim spisima. Bez obzira na pitanje otkuda takav naziv jezika u Dubrovniku, on ne dokazuje da su se njegovi stanovnici osećali Srbima, kao što ni ono nekoliko pomena hrvatskog imena nije dovoljno za zaključak da je hrvatska etnička svest bila raširena među Dubrovčanima.

preporoda i posle njega išla lako i prirodno. Ilirci su pre toga uspešno uklonili jedinu krupnu jezičku prepreku, onu koju je stvarao kajkavski književni jezik. Štokavština je bila indicirana za ulogu zajedničkog književnog jezika već i zato što su se dotad neopredeljeni nalazili upravo među štokavcima.

Zanimljivo je da i sam Raguž u svetlijim trenucima vidi u čemu je stvar: „Pokažite mi i jednu evropsku naciju, gospodine Aubine i družu Iviću, te družu Deretiću, koja se ocrta u današnjem opsegu još prije tisuću, petsto godina. S jezicima pod različitim kulturnim utjecajima, političkim silama, dominacijama, asimilacijama, kako se moglo uvijek znati kamo pripadamo, s kim smo?” (str. 24–25). Ili, slobodno prepričano: „Naravno da opseg hrvatskog imena i svesti nije uvek bio isti kao danas. Pa šta s tim?” Da, *pa šta s tim!* Čega zazornog ima u toj prostoj i normalnoj činjenici? Zašto tako uporno odbijati da se prizna njeno postojanje? Ovde nije reč o tome da li je takav stav realističan, da li je dostojanstven. Bitno je da on nauci zatvara puteve. Kako da se proučavaju pojave i procesi ako se ljutito poriče da su oni postojali? Kako sagledati uzroke, modalitete, činioce, etape, hronologiju? Kako oceniti ogromnu ulogu mudre politike jezičkog otvaranja? A reč je o jednom od najuzbudljivijih aspekata hrvatske istorije, o pobedonosnom pohodu hrvatskog imena i svesti, pohodu koji je integrirao katolike srpskohrvatskog jezika u jednu naciju.

Okrenućemo se sada drugom središnjem pitanju, onom o razvojnim smerovima našeg današnjeg književnog jezika. Raguž me osuđuje zbog moje izjave: „U državi kakva je Jugoslavija, gdje je više nacija razdijeljeno u više federalnih jedinica, korisno je za svakoga da se ne povećavaju razlike. Jezična zajednica obogaćuje kulturni potencijal svakoga.” Po svom običaju on ne ulazi u razmatranje mog mišljenja, nego ga karikira. Tvrdi da bi po toj logici trebalo da predložim „UNESCO-u da se tamo pojedini narodi po Africi okane svojih jezika, neka ostanu pri francuskom, portugalskom, engleskom” (str. 26). Za Raguževe komentare tipično je da promašaju problem. A on je ovde u sledećem.

Funkcija jezika u ljudskom društvu dobro je poznata. On služi pre svega za opštenje među ljudima, a mnogo manje za to da se neko razlikuje od nekog drugog. Svi narodi Jugoslavije spadaju u red malih, sve njih teško pogađa uskost polja kulturne komunikacije, zbog koje se za kulturu i obrazovanje mora izdvajati iz nacionalnog dohotka i od ljudskog potencijala srazmerno više nego u većim jezičnim sredinama, a da se s tim većim ulogom ipak dobije manje. Knjiga je skuplja, što znači da se do nje teže dolazi, a mnoge potrebne knjige ostanu nenapisane, odnosno neprevedene, ili bar neštampane. Stoga smo mi mnogo zavisniji od strane knjige nego npr. Rusi ili Francuzi. A oni među nama koji ne poznaju dovoljno strane jezike ostaju trajno hendikepirani. Problem je samo na izgled pretežno materijalne prirode, mnogo je bitniji nenaknadivi gubitak same kulture. Narodima srpskohrvatskog jezičnog područja te su nevolje ublažene time što im je jezik zajednički; na taj način oni kao celina ipak ulaze u krug srednjih (a ne malih) jezičnih sredina. S druge strane, tu prednost ograničavaju razlike među varijantama srpskohrvatskog književnog jezika. U interesu je svih naroda ovog područja da se te razlike ne povećavaju, da se ne smanjuje uzajamna čitljivost. Osim toga nijedna od ove četiri republike nije etnički homogena, u svakoj od njih žive u znatnom broju pripadnici bar dvaju naroda srpskohrvatskog jezika. Nepotrebno udaljšavanje varijanata slabi legitimne veze među pripadnicima istog naroda.

Reč je, naravno, samo o području srpskohrvatskog jezika. Ragužovo pričanje o „jednom jeziku od Vardara pa do Triglava” jedno je od njegovih proizvoljnih iskrivljavanja. Isto tako neosnovano on mi pripisuje i težnju ka uklanjanju svih razlika. On govori o svemu, samo ne o mojem stvarnom mišljenju. A ja smatram da bi štetna bila nasilna unifikacija isto kao i veštačko razdvajanje. Postoje, međutim, prostori u kojima se može uticati na umnožavanje ili ograničavanje različitosti. Kad u nekoj sredini koezistiraju, kao sinonimi, reči koje spajaju i one što razdvajaju, kojoj dati prednost? Kako postupati s tekućim prilivom termina, onim što nailazi svakodnevno s napretkom nauke, tehnike, kulture, s društvenim promenama, s hirovima mode? Da li težiti koordinaciji ili negovati nesaglasnost? Ja sam odlučno za to da se tamo gde postoji izbor podržava ono što je zajedničko, osim kad se to protivi živim jezičkim navikama date sredine. Sam se u Srbiji zalažem za takvu politiku. Ako ona dopriinese da se ne povećavaju jezičke razlike između moje republike i Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Hrvatske, biće to korist za sve. Raguž, i ne samo on, pobornik je jezičkog udaljšavanja Hrvatske od Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije. Štetu snose svi.

Forsirano jezičko razdvajanje ponajteže pogađa pripadnike naših naroda koji žive izvan matične republike. Ono, na primer, izoluje Hrvate van Hrvatske od onih u Hrvatskoj. U posebno težak položaj dospavaju Srbi u toj republici. Ako je službeni jezik hrvatsko-srpski, odn. hrvatski ili srpski, oni su jezički ravnopravni, ali ako je on po imenu i duhu samo hrvatski, i još ako se teži njegovom „čišćenju” u smislu udaljavanja od zajedništva, ravnopravnosti nema, otežava se komunikacija sa sunarodnicima izvan Hrvatske i otvaraju se vrata asimilaciji. Naglasio sam u svom članku u RES da protagonisti jezičkog udaljavanja nikad nisu proglasili asimilaciju za svoj cilj, ali je nemoguće da oni ne znaju kamo vodi njihova delatnost. Uostalom, takav pritisak gura Srbe u Hrvatskoj i u jednu drugu neželjenu krajnost – u unitarizam.

Idući ka postavljenom cilju Raguž je potrošio mnogo reči, ali sva njegova retorika ne može sakriti činjenicu da nije oborio nijedno moje tvrđenje. On u većini slučajeva nije ni uzeo u razmatranje moja gledišta: čak i onda kad ih nije krivo predstavio, njegove primedbe prolaze mimo njih. Pobude tuđe nauci urodile su plodom koji ne spada u nauku. Raguž je dao lekciju kako *ne treba* prikazivati i raspravljati. Međutim, teme su važne i, ako uredništvo Jezika smatra da treba nastaviti dijalog, ja ću to rado prihvatiti. Smatram, doduše, da bi za taj dijalog bilo bolje ako bi se odazvao koji od kompetentnijih hrvatskih kolega.

S a ž e t a k

P. Ivić, sveuč. prof. u m., Beograd

UDK 808.61/62.800.853(091), stručni članak, primljen za tisak 4. veljače 1986.

L'auteur démontre que l'effort de D. Raguž (voir Jezik 33, fasc. 1) de contester la justesse des idées exposées par l'auteur dans son article publié dans RES 56/3, 1984 est complètement manqué. Rien de ce que Ivić constate n'a pu être réfuté. Le plus souvent, d'ailleurs, R. ne met pas en discussion les constatations de P. Ivić mais se contente ou bien de les présenter inexactement ou bien de les commenter esquivant de les confronter.